

gáltatást vásárolnak, mint a kevésbé tehetős fogyasztók, akik inkább hallgatnak belső tényezőkre, mielőtt rászánnák magukat a vásárlásra. Ezért a digitális szakadék egyszerűen azt tükrözi, hogy a szegényebb családok nem képesek személyi számítógép beszerzésére, és az internethez szükséges telefonszámlák kifizetésére. Nem szívesen verik magukat adósságba az új technológia bevezetésével, a számukra nagyobb fokú pénzügyi kockázat miatt, mint a gazdagabb családok. A szegényebbek inkább kívánnak, amíg az új technika bebizonyította létjogosultságát, amíg barátai megveszik vagy kipróbálják az új terméket.

A digitális szakadék nem különbözik a „műsorszórési szakadéktól”, amely az 1930-as évektől a 70-es évekig, a rádiótól a fekete-fehér tv-n át a színes tv-ig tartott. Hasonló helyzet volt a távközlési termékekkel, a telefonnal, és újabban a mobiltelefonnal. Valójában a társadalomban sokféle szakadék húzódik, amelyek a technikával, a szolgáltatásokkal vagy mással kapcsolatosak. Ismerjük az autóvásárlási szakadékot, az egészségügyi szakadékot, az utazási szakadékot, sőt a bűnözési szakadékot (szegényebb családok inkább szenvedői a bűnözésnek, mint a gazdagabbak). A digitális szakadék gyógyításához a jövedelmi és képzettségi relatív egyenlőtlenségeket kell kiküszöbölnünk.

A digitális szakadék nem a technológia ügye

Kétséges, hogy ha a szegényebb rétegek hozzáférnek az internethez könyvtárakon vagy iskolákon keresztül, akkor ennek nagy hatása lenne a jóléti megosztottságra az Egyesült Királyságban. A telefon és a televízió ma a modern élethez tartozó termékek és szolgáltatások, amelyek általános elterjedtségüket az árak drasztikus csökkenésének és a fogyasztói jólét emelkedésének köszönhetik. Viszont ezek a kommunikációs eszközök kevésbé változtattak a relatív jóléten az Egyesült Királyságban. Sőt, mivel a szórakoztatóközpontok, szupermarketek és bevásárlóközpontok kitelepültek a belső városnegyedekből, a személyi közlekedés eszközeinek, vagyis a személyautónak a hiánya sokkal inkább hozzájárul a társadalmi kirekesztéshez, mint a hálózathoz való hozzáférés hiánya. Mindezt itt az ideje, hogy a kormány és a kommentátorok elkezdjenek foglalkozni a társadalom valódi problémájával. Naiv elképzelés, hogy a technika fejlődése bezárja a társadalmi rést az Egyesült Királyságban. Az efféle szakadékokat az ember hozza létre, és olyan társadalmi tényezőkre vezethetők vissza, mint az oktatás hiányosságai.

További információ: www.irn-research.com.

/The Digital Divide: a problem but not a remedy? = ASLIB Managing Information, 8. köt. 5. sz. 2001. p. 7-8./

(Roboz Péter)

Folyamatos rendelés vagy komplex beszerzési megbízás?

A *folyamatos rendelés* (*standing order*) állandó kötelezettséget jelent arra, hogy a szállító az esetleges lemondásig küldi a rendelt dokumentumokat. A folyamatos rendelések nem illenek igazán jól sem az időszaki, sem a monografikus kiadványok közé, mivel mindkettőre hasonlítanak. Ahogy *Reba Leiding* megjegyzi: „Nyilvánvaló, hogy a sorozati kiadványokkal (kontinuációkkal) sok baj van, hiszen már a meghatározásukról sem tudunk megegyezni.” A folyamatos rendelés állománygyarapítási, nem pedig katalogizálási terminus. A folyamatos rendelések egyik fő csoportját képezik a monografikus sorozatok (*monographs in series*). Az AACRII meghatározása szerint: „olyan önálló tételek csoportja, amelyekben az a közös, hogy minden egyes tételnek a saját főcímén kívül van egy közös címe is, amely a csoport egészére vo-

natkozik. Az egyes tételek lehetnek számozottak is”. Az időszaki kiadványok meghatározása viszont így hangzik: „olyan, bármilyen hordozón közreadott kiadványok, amelyek egymást követő részegységekben jelennek meg, sorszámmal vagy kronológikus megjelöléssel rendelkeznek, s amelyeket előre meg nem határozott időtartamra terveznek”.

Intézményenként változó, hogy mit szoktak folyamatos rendelésként beszerezni, de mindenütt jellemző, hogy monográfiák és időszaki kiadványok is beletartoznak ebbe a körbe. Az Észak-karolinai Egyetem Chapel Hill-i könyvtárának (UNC-CH) gyarapítási részlegében folyamatos rendelésnek azt a módot tekintik, ahogyan az évkönyveket, a monografikus sorozatok (számozott és számozatlan) darabjait, a rendszertelenül megjelenő kiadvá-

nyokat és a folytatólagos kiadványokat (ti. gyűjteményeket; *ongoing sets*) beszerezik. A monografikus sorozatokat azonban beszerezhetnék egyedi (*apart*) rendelésként is, vagy éppen egy *komplex beszerzési megbízás (approval plan)* keretében is.

A folyamatos rendelések anyaga igencsak alkalmas az ún. komplex beszerzési megbízásra. (Ebben a konstrukcióban a kiadó vagy terjesztő a megrendelő könyvtár által megadott szempontok alapján kiválasztja, és – visszavételi kötelezettség mellett – megtekintésre folyamatosan megküldi az adott könyvtár gyűjtőkörébe tartozó dokumentumokat. E módszert nevezik az amerikai gyakorlatban „approval plan”-nek; itt a továbbiakban röviden komplex beszerzési megbízásnak fogjuk nevezni. – A ref.)

A szállítók is hajlanak arra, hogy a folyamatos rendeléseket némileg másképp definiálják, felcseréljék a „sorozati kiadványok” és a „folyamatos rendelés” fogalmát. Gyakran előfordul, hogy amikor a könyvtáros egy új folyamatos rendeltést kezdeményez a szállítónál, voltaképpen csak rajta áll, mit tekint előfizetésnek, és mit folyamatos rendelésnek. Emiatt a folyamatos rendelésként beszerzett dokumentumok számlái összekeveredhetnek az előfizetések számláival. Vagy előadódhat, hogy a folyamatos rendeléseket a monográfiák szállítójához küldik, aki aztán egy időszaki kiadványokkal foglalkozó terjesztőhöz irányítja a megrendelőt, vagy éppen megfordítva.

W. P. Hogan egy mátrixot szerkesztett, amelyből kiderül, miben hasonlítanak a folyamatos rendelések a monográfiák, miben az időszaki kiadványok rendelésére, és miben egyikre sem. A könyvekére abban hasonlítanak, hogy (1) a fizetés a beérkezés után történik (mint az egyedi rendeléseknél), (2) megjelenésükkor teljesnek tekinthetők (nem úgy, mint az időszaki kiadványok), és (3) rendszerint egyesével kölcsönzik ki őket. Az időszaki kiadványokra abban hasonlítanak, hogy (1) folyamatos kiadással járnak (ezért előre be kell tervezni őket a költségvetésbe), (2) megrendelésük nyitott, (3) érkeztetési nyilvántartást kell vezetni róluk. Egyikre sem hasonlítanak abban, hogy (1) jellemző egységük a kötet, nem pedig a cím vagy a szám, (2) eltérő a kezelésük, és (3) némelyiket katalogizálni kell, némelyiket nem (például a gyűjtemények további köteteit). A dolog pozitívuma viszont, hogy a fenti variációk miatt ki-ki nyugodtan eldöntheti, miként rendelje meg és dolgozza fel ezeket a dokumentumokat.

Munkaszervezési kérdések

Az UNC-CH könyvtárában a folyamatos rendeléseket az időszaki kiadványok osztálya kezeli. Ennek az az oka, hogy a rendeléseket huszonöt évig inkább *formátum* (könyvek és időszaki kiadványok), mint *funkció* szerint bonyolították le. A két részleg összeolvadása után a munkamegosztás továbbra is megmaradt. Az utóbbi időben felvetődött, hogy a folyamatos rendeléseket a hasonlítás végző csoporthoz (*searching section*) telepítsék, mégpedig azok miatt a teendők miatt, amelyeket a komplex beszerzési megbízással beszerzett dokumentumoknál kell elvégezni (ugyanis a címek rendelés nélkül érkeznek, és kifizetésük az átvétel után történik). Meg kell jegyezni, hogy sok évkönyvet és monografikus sorozatot egyedi rendelésként vagy komplex beszerzési megbízás révén vásárolnak. A változtatás azzal a hátránnyal járt volna, hogy az időszaki kiadványok szállítója a folyamatos rendeléseket előfizetésként kezeli, ennek megfelelően időszaki kiadványokról állítja ki a számlát, ezért a számlákat az időszakikiadvány-csoport és a hasonló csoport között oda-vissza küldözgették volna a könyvtárban. Végül a változtatásra – személyzeti és egyéb konzekvenciái miatt – nem került sor, de néhány megfontolásra érdemes szempont felmerült.

Miért dolgozunk folyamatos rendelésekkel?

Olykor a kiadók írják ezt elő. A könyvtárnak az az érdeke, hogy időben, rögtön a megjelenés után beérkezzen a kiadvány, és szereti figyelemmel kísérni, hogy minden kötetet megkapott-e, különösen a többkötetes művek esetében. Amikor folyamatos rendeltést kezdeményez, és pénzügyileg tartósan elkötelezi magát, voltaképpen a költségvetési keretét igyekszik megővni, hogy a nagyon fontos dokumentumokra jusson pénze, bár a megjelenés rendszertelensége miatt nehéz előre kiszámítani, mi fog megjelenni. A feldolgozó munka hatékonysága szempontjából is előnyös, hogy a folyamatos rendeléseknél elmaradhat a hasonlítás, a begépelés és a megrendelés mozzanata.

A 80-as években kedvezőbbek voltak a pénzügyi feltételek és a személyzeti ellátottság. Ma viszont, amikor szűkös a finanszírozás, és a létszámot is korlátozzák, felül kell vizsgálni a beszerzési módszereket és a beszerzés alternatíváit: milyen előnyöktől esünk el, ha folyamatos rendelésekkel dolgozunk, amikor a komplex beszerzési megbízás

lenne a célszerű; vagy ha időszaki kiadványok szállítóját vesszük igénybe, amikor hatékonyabb lenne monográfiaterjesztővel dolgozni.

A folyamatos rendelés mint gyarapítási módszer

Az 1. táblázatból kitűnik, hogy a gyarapításnak vannak olyan *minőségi kérdései*, amelyeket figyelembe kell venni. Mivel beérkezéskor általában nem vesszük kézbe a folyamatos rendelés útján beérkező dokumentumokat, elkerülheti a figyelmünket, ha időközben változott a sorozat minősége vagy a tartalma, így bekerülhetnek olyan tételek is, amelyeket megtekintés esetén nem vennénk meg. A sorozatok idővel megváltoznak, így az is elképzelhető, hogy nincs már rájuk szükség, le kell mondani őket. A komplex beszerzési megbízások viszont lehetőséget adnak mind a megtekintésre, mind a visszaküldésre.

1. táblázat

A folyamatos rendelés

Mellette szól

Gyors (nem kell egyedi megrendelés)
Hatékony
A beérkezett kötetek bevált módszerrel, helyben („kardex”) figyelemmel kísérhetők
Értesítés érkezik megszűnés, késedelmes megjelenés esetén
Rendszeres reklamálásra van mód (információ a könyvtárból, a szállító érkeztetési nyilvántartása, a szállító ellenőrző szerepe)
Elektronikus úton érkezik a számla
Tömeges beérkezés (csomagban)

Ellene szól

A beszerzés nem „igény szerint”, hanem „jó, ha megvan” elv alapján történik
Nincs folyamatos megtekintés a gyarapítók részéről
Változó minőség (a sorozat mint marketingeszköz)
Nincs lehetőség a visszaküldésre (kivéve téves szállítás vagy hibás példány esetén)
Átcsomagolt dokumentumok előfordulhatnak (mivel nincs hasonlítás és megtekintés)
A sorozatba nem illő címek is beérkeznek (nem lehet észrevenni)
A célközönség nem egyértelmű

A kiadók tisztában vannak azzal, hogy a könyvtárosok szeretik a rendet, a teljességet, ezért egy sorozat vagy gyűjtemény minden darabját igyekeznek megvenni. Néhány kiadó viszont mindent megtesz azért, hogy nőjön a forgalma. 1990-

ben az egyetemi kiadók egyesületének éves közgyűlésén arról beszéltek, miért sikeres egy bizonyos új sorozat. Az egyik hozzászóló így jellemezte a szóban forgó sorozatot: „valódi tudomány, valódi tudósok tollából, valódi tőkfejek számára”.

A folyamatos rendelések érkeztetése jól bevált módszerekkel történik, és bár időigényes, adódnak belső megtakarítások a katalogizálási részleggel együttműködve (pl. az UNC-CH könyvtárban nem regisztrálják önálló rekordként a gyarapítási és időszakikiadvány-kezelő rendszerben a sorozati monográfiákat, ha folyamatos rendelésként érkeznek be. A duplumellenőrző program ugyanis behasonlíttja a tételt mind a monográfia címe, mind a sorozati cím szerint. A dokumentumot egyszerűen átküldik a katalogizálási részlegbe a kinyomtatott rekorddal; a címet csak akkor írják be, ha nem szerepel még a katalógusban.

A folyamatos rendelés és a komplex beszerzési megbízás összehasonlítása

Az 1. táblázat felsorolja a folyamatos rendelések előnyeit és hátrányait a monográfia jellegű dokumentumok (pl. monografikus sorozatok vagy évkönyvek) beszerzése esetén. A 2. táblázat azt a stratégiát vázolja fel, amikor a folyamatos rendelések helyett a beszerzett dokumentumok egyes kategóriáiban inkább komplex beszerzési megbízással célszerű dolgozni.

2. táblázat

A komplex beszerzési megbízás

Mellette szól

Nagyobb engedményt ad a szállító
A tételek visszaküldhetők
Gyorsabb a szállítás
A dokumentum minőségét is elemzik a kiválasztás során
A célközönség tisztázható a kiválasztás közben
A bibliográfiai, rendelési és számlázási adatok elektronikus úton továbbíthatók
Tömeges beérkezés (csomagban)

Ellene szól

Nem lehet ugyanolyan mértékben figyelemmel kísérni
Nincs helyben ellenőrzés, kivéve az érkeztetési rekordot vagy adatbázist
Nincs értesítés a megszűnésről, késedelmes megjelenésről, hacsak a könyvtár nem kéri
Több időt és képzett személyzetet igényel
Nincs rendelési szám az ellenőrzéshez
A folyamatos rendelés anyaga keveredik a komplex beszerzési megbízásokéval; nincs áttekintés arról, hogy minden kötet beérkezett-e

M. Warzala úgy véli: „Amikor a monografikus sorozatokat folyamatos rendeléssel szerezzük be, a sorozati cím meglétének ténye határozza meg a gyarapítás módszerét. A komplex beszerzési megbízások viszont jobban tekintettel vannak a minőségi szempontokra.” Ha valahol a meglévő folyamatos rendeléseket komplex beszerzési megbízásokká akarják átalakítani, a gyarapítóknak mérlegelniük kell ennek következményeit és a szükséges kompromisszumokat, mégpedig a számviteli, az időszaki kiadványokkal és a monográfiákkal foglalkozó munkatársak bevonásával.

A szállító kiválasztása

Ha a könyvtárnak sok a folyamatos rendelése, nagyon időigényes végiggondolni, hát még kivitelezni az átállást. Az UNC-CH könyvtára ötezer folyamatos rendeléssel dolgozik, sok közülük már 25 éve fennáll. Milyen szempontok alapján döntenek el a könyvtárak, hogy a szállítótól komplex beszerzési megbízással vagy folyamatos rendeléssel szerezzék-e be az anyagot? Elvárják, hogy a szállító:

- kísérfje figyelemmel a rendeléseket, és megjelenés után azonnal szállítson. Aki komplex beszerzési megbízásokat vállal, úgyis figyelemmel kíséri a forgalomban lévő címeket, úgyhogy teljesíteni tudja ezt, a megrendelés jellegétől függetlenül;
- csökkentse a könyvtárosok terheit azáltal, hogy foglalkozik a kiadó téves szállításaival, és vezesse a szükséges nyilvántartást;
- egy csomagban gyűjtse össze a szállítmányokat és számlákat a hatékonyabb ügyintézés érdekében;
- adja át kedvezmény formájában annak a nyereségnek egy részét, amelyet azzal szerez, hogy a rendeléseket folyamatos rendelésként vagy komplex beszerzési megbízásként szállítja a nehezen kiszámítható egyedi megrendelések helyett,

lyett, amelyek – mint tudjuk – a szállítótól és a könyvtártól is sokkal több munkát kívánnak;

- vegye észre, ha rendeléseinkben duplum van, és állítsa le azokat a folyamatos rendelésben már szereplő címeket, amelyeket tévedésből a komplex beszerzési megbízás keretében újra megrendelünk, akár nála, akár egy másiknál van megrendelve;
- ha igény van rá, szolgáltatson katalógusrekordokat, és végezze el a beszerzett címek egyedi feldolgozását, akár komplex beszerzési megbízásról, akár folyamatos rendelésről van szó.

Következtetések

A költségvetésekre nehezedő egyre nagyobb nyomás miatt – különösen a nyomtatott időszaki kiadványok inflálódása és az új elektronikus források miatt – a takarékoság jelenleg fontosabb szempont, mint valaha. Ha a könyvtár a komplex beszerzési megbízás révén nagyobb árengedményhez jut, mint a folyamatos rendelések esetén, és a gyűjtőkörébe nem tartozó dokumentumokat visszaküldheti, jelentős összeget megtakaríthat, amiből más dokumentumokat szerezhet be. A komplex beszerzési szolgáltatások új fejleményei, például az online válogatás lehetősége révén időt lehet megtakarítani. A gyűjteményfejlesztésben manapság nagyobb hangsúlyt kap az „igény szerinti” beszerzés a „jó, ha megvan” indíttatású vásárlás helyett. Ne csak azt mérlegeljük, hogyan szerezzük be a folyamatos rendelésre beérkező dokumentumokat, hanem vizsgáljuk meg a szállítót is, akitől vásárolunk, hogy bővíthessük korlátozott beszerzési lehetőségeinket.

/FLOWERS, Janet L.: *Standing orders: considerations for acquisitions method.* = *Library Collections, Acquisitions, & Technical Services*, 25. köt. 2001. p. 323–328./

(Hegyközi Ilona)

Tájékoztató könyvtárosok az állománygyarapításban: szakmai előny vagy teher?

Néha olyan szerencse éri a könyvtárakat, hogy „pénzmaradványt” kell sürgősen elkölteni, például a kézikönyvtár felfrissítésére, amint ez a szerző esetében is előfordult. Meglepve tapasztalta, hogy a beszerzendő művek kiválasztására felkért referenszrészleg vezetője nem az örömtől, hanem a rémülettől kiáltott fel: mikor lesz nekünk erre időnk?

Bár a tájékoztató könyvtárosok általában részt vesznek a gyűjteményfejlesztésben, ezt gyakran terhes kötelességnek érzik, amin nem csodálkozhatunk, ha egy nyüzsgő tájékoztatópult mögé képzeljük magunkat. A szerző tapasztalatai szerint öt tényező akadályozza azt, hogy a tájékoztató könyvtárosok teljes szívükkel és örömmel vegyenek részt a gyűjtemény alakításában.